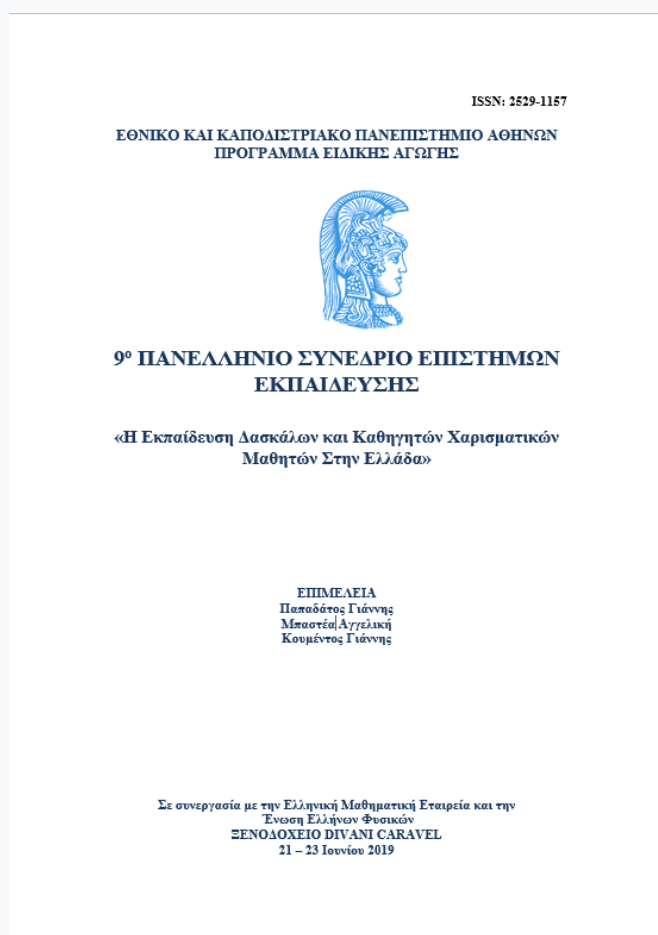

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 9 (2019)

9ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Παράμετροι Εκπαίδευσης Χαρισματικών Παιδιών στην Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση

Δημήτριος Κοτσιφάκος

doi: [10.12681/edusc.3135](https://doi.org/10.12681/edusc.3135)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κοτσιφάκος Δ. (2020). Παράμετροι Εκπαίδευσης Χαρισματικών Παιδιών στην Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 9, 305–315. <https://doi.org/10.12681/edusc.3135>

Παράμετροι Εκπαίδευσης Χαρισματικών Παιδιών στην Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση

Δημήτριος Κοτσιφάκος

καθηγητής Ηλεκτρονικής σε Επαγγελματικό Λύκειο

MSc, PhD (candidate), Τμήμα Πληροφορικής, Παν/μιο Πειραιώς

kotsifakos@unipi.gr

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αναφέρεται σε στοιχεία αναγνώρισης της χαρισματικότητας των μαθητριών και των μαθητών της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά χειρισμού για την ανάδειξη της. Τα χαρακτηριστικά αυτά, αρχικά εντάσσονται ως επέκταση των βασικών θεωρητικών προσεγγίσεων της βιβλιογραφίας για τη χαρισματικότητα. Στο άρθρο ανασκευάζονται όσα αρνητικά στερεότυπα επενεργούν αρνητικά και αντί αυτών των προκαταλήψεων, προτείνεται μία ολική στρατηγική διαχείρισης των χαρισματικών μαθητριών/των για την Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση. Στη συνέχεια, αποδελτιώνονται μέσω στατιστικών μετρήσεων και επικαιροποιημένων αξιολογήσεων επιδόσεις από διάφορα πεδία της μαθησιακής συμπεριφοράς των μαθητριών/των της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης. Το άρθρο κλείνει με τα συμπεράσματα σχετικά με την παρουσίαση των ιδιαίτερων στρατηγικών σχετικά με τις γνώσεις, τις στάσεις και τις δεξιότητες οι οποίες επενεργούν στην ανάδειξη των χαρισματικών μαθητριών και μαθητών στις δομές της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης καθώς αυτοί οι μαθητές αποτελούν πρωτοπόρα τμήματα για την υπεράσπιση των αξιών του τεχνικού πολιτισμού και του κόσμου της εργασίας στην Ελλάδα.

Λέξεις-Κλειδιά

Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση; Γνώσεις; Στάσεις; Δεξιότητες; Τεχνικός Πολιτισμός;

Abstract

This article present identifying elements of gifted students of Vocational Education and Training (VET) as well as the specific handling characteristics for its promotion. These features, once integrated into the basic theoretical approaches of the charismatic literature, are documented through statistical measurements and up-to-date evaluations of performance in different areas of VET pupils' learning behaviour. The charisma of the VET learning population is emerging through key observations on the change in learning attitudes and attitudes during the implementation of today's upgraded VET institutional framework. This article reconstructs those negative stereotypes that still have a negative effect today, and instead of these prejudices, a comprehensive charter school management strategy for VET is proposed. The article concludes with the conclusions on the presentation of the strategies that work to

highlight charismatic students in VET structures as these students are pioneers in defending the values of technical culture and the world of work in Greece.

Keywords

Vocational Education and Training; Knowledge; Attitudes; Skills; Technical Culture;

Εισαγωγή και Σκοπός του Άρθρου

Τη χρονική περίοδο 2015 – 2019 στην Ελλάδα δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην θεσμική υποστήριξη της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΚ) (Κοτσιφάκος, 2018). Η προσπάθεια αυτή εντάχθηκε σε ένα συνολικότερο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Ανάπτυξης για την αναβάθμιση της ΕΕΚ και την μαθητείας (4^ο Μεταλυκειακό έτος) καθώς εμπειριέχε την ενίσχυση του κοινωνικού ρόλου της ΕΕΚ, την αναβάθμιση του εργασιακού της ρόλου και τη σύνδεση της με τον συνολικό αναπτυξιακό σχεδιασμό της χώρας (Κουταλίδη κ., αλ., 2018). Μέσα από αυτό το πλαίσιο πέραν άλλων στοιχείων, διαμορφώθηκαν όροι διάγνωσης χαρακτηριστικών χαρισματικότητας στις μαθήτριες και τους μαθητές της ΕΕΚ. Η ανακοίνωση εστιάζει αρχικά στους όρους τους οποίους αφορούν την άρση των αρνητικών ιδεολογικών και κοινωνικών στερεότυπων για την ΕΕΚ. Παρουσιάσουμε συνοπτικά τους γενικούς ιδεολογικούς και κοινωνικούς όρους οι οποίοι εμπόδιζαν και αν παραμείνουν κυρίαρχοι θα εξακολουθούν να εμποδίζουν, την ανάπτυξη των χαρισματικών μαθητριών και μαθητών οι οποίοι έχουν επιλέξει να ενταχθούν σε δομές ΕΕΚ. Για μια επιχειρούμενη αναβάθμιση των δομών της ΕΕΚ, είναι πολύ σημαντικό να υποστηριχθεί ένα νέο πλαίσιο ανάδειξης της χαρισματικότητας για το μαθητικό πληθυσμό της ΕΕΚ καθώς αυτός ο πληθυσμός κατά βάση, συγκροτεί μεγάλο μέρος από τους ενεργούς νεοεισερχόμενους επαγγελματίες στην Ελλάδα του σήμερα και του αύριο (ενότητα 2^η). Στη συνέχεια, (ενότητα 3^η), παρουσιάζουμε στοιχεία αναγνώρισης της χαρισματικότητας των μαθητριών και των μαθητών των Επαγγελματικών Λυκείων (ΕΠΑΛ) καθώς η τεχνική εκπαίδευση απαιτεί ιδιαίτερα χαρακτηριστικά χειρισμού για την ανάδειξη της. Η χαρισματικότητα των μαθητών της ΕΕΚ αναδεικνύεται μέσα από κλειδες παρατηρήσεων σχετικές με την αλλαγή μαθησιακών νοοτροπιών και στάσεων, κατά την διάρκεια της εφαρμογής του αναβαθμισμένου θεσμικού πλαισίου. Ως επέκταση (ενότητα 4^η) θέτουμε κατευθύνσεις σχετικές με την άρση των αρνητικών στερεότυπων όπως αυτά διαπιστώνονται μέσα από τις έρευνες μας. Τέλος, παρουσιάζουμε μία πρόταση για ολική στρατηγική διαχείρισης των χαρισματικών μαθητριών/των για την ΕΕΚ. Το άρθρο κλείνει με τα την αποδελτίωση στατιστικών μετρήσεων από δημοσιευμένες αξιολογήσεις σχετικά με θετικές επιδόσεις και μαθησιακές συμπεριφορές των μαθητριών/των της ΕΕΚ οι οποίες αποτελούν προίμιο ανάδειξης της χαρισματικότητας με όρους και συνθήκες τεχνικού σχολείου. Το άρθρο καταλήγει με τα συμπεράσματα (ενότητα 5^η) σχετικά με την παρουσίαση των ιδιαίτερων στρατηγικών οι οποίες επενεργούν στην ανάδειξη των χαρισματικών μαθητριών και μαθητών στις δομές της ΕΕΚ καθώς αυτοί αποτελούν πρωτοπόρα τμήματα για την υπεράσπιση των αξιών του τεχνικού πολιτισμού και του κόσμου της εργασίας στην Ελλάδα.

Ανασκευή των Γενικών Ιδεολογικών και Κοινωνιολογικών Στερεότυπων τα Οποία Εμπόδιζαν και Εξακολουθούν να Εμποδίζουν την Αναβάθμιση της ΕΕΚ Αλλά και την Ανάπτυξη του Χαρισματικού Μαθητικού Δυναμικού της

Η ΕΕΚ σχετίζεται με έναν κορμό γνώσεων και δεξιοτήτων, ο οποίος εφαρμόζεται με πρακτικό τρόπο είτε σε τεχνικά επαγγέλματα μηχανικών, είτε σε υπηρεσίες (Arrea and Cattaneo, 2019) και συνδέεται άμεσα με την παραγωγή και τις παραγωγικές βαθμίδες. Η ΕΕΚ, με βάση τα θεσμοθετημένα πλαίσια λειτουργίας της, παρέχει και παρέχει βασικές επιστημονικές γνώσεις, τεχνικές και δεξιότητες σε όσους φοιτούν σε αυτή (Makrygiannis et al., 2019). Στις ημέρες η ΕΕΚ βρίσκεται στο επίκεντρο της εκπαιδευτικής αναδιάρθρωσης τόσο σε εθνικό (National news on VET, 2019) όσο και σε διεθνές επίπεδο (Future of VET, 2019). Ο σχεδιασμός του Στρατηγικού Πλαισίου για την Αναβάθμιση της ΕΕΚ, (2016) εφαρμόστηκε τα τέσσερα προηγούμενα χρόνια (2015 – 2019), σχετίστηκε με το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Ανάπτυξης και παρακολούθησε δύο βασικές και υπόγειες τάσεις. Κατά πρώτον την οικονομικοτεχνική μεταβολή, η οποία συντελείται καθημερινά με εντατικούς ρυθμούς, στο χώρο της παραγωγής και καθορίζει τελικά τα πλαίσια ανάπτυξης και απορρόφησης των αποφοίτων και, κατά δεύτερον, τη διαρκώς μεταβαλλόμενη εικόνα των μαθησιακών προτύπων για τους μαθητές οι οποίοι φοιτούν σε κάποια Ειδικότητα της ΕΕΚ (Κοτσιφάκος, 2019). Επιπλέον, μέσω της θεσμοθέτησης της μαθητείας (4^ο Μεταλυκειακό έτος) οι απόφοιτοι αντιμετώπισαν με νέο βλέμμα τις Ειδικότητες της επιλογής τους καθώς συνδέθηκαν με την εφαρμογή δεξιοτήτων σχετικά με αυτές σε πραγματικούς χώρους εργασίας. Με αυτό τον τρόπο οι απόφοιτοι προετοιμάστηκαν ώστε να ανταποκρίνονται σε συνθήκες συνεχιζόμενης εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Πολλοί θεωρητικοί της εκπαίδευσης και κοινωνιολόγοι είχαν κατά καιρούς προσπαθήσει να ερμηνεύσουν τους λόγους για τους οποίους τα εφαρμοζόμενα προγράμματα αναβάθμισης της ΕΕΚ ειδικά στην Ελλάδα, δεν έχουν ευδοκιμήσει (Ιακωβίδης, 1998). Παρά το γεγονός ότι το ενδιαφέρον για την ΕΕΚ ήταν καθολικό και οι προθέσεις για την «ανάπτυξη» της ήταν δηλωμένες και καταγεγραμμένες, τελικά, οι απόπειρες αναβάθμισης της ήταν άκρως περιστασιακές και αποσπασματικές (Τσουκαλάς, 1999). Σε γενικές γραμμές, στην βιβλιογραφία, πέντε είναι οι βασικές ερμηνείες για το ρόλο της ΕΕΚ σε μία χώρα, τις οποίες σημειώνουμε επιγραμματικά:

- *Η θεωρία του «ελέγχου των τάξεων»*

Συμφωνά με τη θεωρία του «ελέγχου των τάξεων» το σχολείο εκλαμβάνεται ως ο κυρίαρχος ιδεολογικός μηχανισμός της κοινωνίας (Reichelt et al., 2019). Η ανάλυση αυτή αποτυπώνει ουσιαστικά τη θεωρία του «ανθρώπινου κεφαλαίου», η οποία εμφανίζεται δυναμικά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως ορθολογική μέθοδο για την ανάπτυξη (Φραγκουδάκη, 1985).

- *Η τεχνολειτουργική θεωρία (αναγκαιότητα δημιουργίας επαγγελματιών)*

Η τεχνολειτουργική θεωρία αντανάκλα κατά κύριο λόγο τη σημερινή τεχνοκρατική άποψη (Schömer, 2014). Σε αντίθεση με την παλαιότερη εκπαιδευτική μορφή μύησης των ανθρώπων σε ένα συνήθως χειρωνακτικό επάγγελμα, η σταδιακή ανάπτυξη της ορθολογικής διάταξης της εργασίας απαίτησε και την ανάλογη εκπαίδευση.

- *Η θεωρία της ενσωμάτωσης*

Η θεωρία της ενσωμάτωσης αφορά μία πολιτική των βιομηχανικά αναπτυσσόμενων χωρών οι οποίες κατέβαλαν προσπάθειες να αφομοιώσουν και να ενσωματώσουν τους νεοεισερχόμενους εργαζόμενους μετανάστες στην κοινωνία τους (Iranzo and Peri, 2009). Τα διάφορα προγράμματα πρακτικής και επαγγελματικής φύσης είναι απαραίτητα, για να διατηρηθεί το σχολικό ενδιαφέρον των φτωχών παιδιών των μεταναστών, αλλά και για να καλυφθεί ο χρόνος ο οποίος μεσολαβεί μέχρι την ένταξη τους στο χώρο της εργασίας.

- *Η θεωρία της νομιμοποίησης*

Η θεωρία της νομιμοποίησης αξιοποιεί την επικρατούσα τεχνική και οικονομική μεταβλητότητα της ΕΕΚ, λόγω της δυνατότητας η οποία υπάρχει στην παραγωγική βάση της κοινωνίας να μεγιστοποιεί την υπεραξία η οποία προσφέρεται στον εργοδότη ή ακόμη και από προσωπικό ενδιαφέρον του εργαζόμενου (O'Riain, 2004).

- Η θεωρία του ανθρωπίνου κεφαλαίου

Με βάση τη μελλοντική διάσταση του συνδυασμού της ανθρώπινης εργασίας με τους παραδοσιακούς παράγοντες της παραγωγής εμφανίζεται, κατά τον Schultz (1993), μια νέα προοπτική στην αξιοποίηση και το ρόλο του ανθρωπίνου δυναμικού. Ο ρόλος αυτός αποκτά τη νέα δύναμή του από την επένδυση οικονομικών πόρων, αλλά και από την ανθρώπινη προσπάθεια (Lepak and Snell, 1999).

Οι παραπάνω ερμηνείες, προσπαθούν η κάθε μία από τη δική της σκοπιά, να δώσουν τα κλειδιά της εξήγησης σχετικά με την απαξίωση της ΕΕΚ. Πρακτικά, καμία από τις παραπάνω αναλύσεις μεμονωμένα δε λειτουργεί ως πρόταση διεξόδου από την κρίση της ΕΕΚ, καθώς καμία από αυτές δεν μας πληροφορεί για τις βέλτιστες επιλογές λειτουργιών μάθησης εντός της ΕΕΚ. Αν χρησιμοποιηθούν ως αναλύσεις για την εφαρμογή ενός σχεδιασμού για την αναβάθμιση της ΕΕΚ, κατά βάση την εμποδίζουν. Στο σύνολο τους θυμίζουν σημειώσεις ερευνητή για την μαγική μεταμόρφωση μιας κάμπιας σε πεταλούδα καθώς, αποτρέπουν μία νέα προσέγγιση των δυνατοτήτων της πραγματικότητας (Φαράκλας, 2018), σε σχέση με τον μαθησιακό πληθυσμό της ΕΕΚ και την ανάδειξη στοιχείων χαρισματικότητας. Οι ερμηνείες αυτές αφήνουν ίχνη αρνητικών στερεοτύπων για την ΕΕΚ. Θα λέγαμε μάλιστα ότι, σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να λειτουργούν και ως άλλοθι για την διαμόρφωση αγκυλώσεων, προκαταλήψεων και ιδεολογικών ή κοινωνικών στερεοτύπων για την απαξίωση μίας σημαντικής εκπαιδευτικής παιδαγωγικής βαθμίδας όπως θεωρείται η ΕΕΚ. Επιπλέον, μια εκ των προτέρων ρύθμιση των δομών της ΕΕΚ, με βάση τις παραπάνω αναλύσεις, στερεί δυνατότητες και προοπτικές προσωπικής ανάπτυξης των αποφοίτων. Πέρα όμως από όλα τα παραπάνω, οι όροι και οι συνθήκες διαβίωσης αλλάζουν, όπως αλλάζουν και οι όροι μάθησης και προσπορισμού της γνώσης. Ο μαθητικός πληθυσμός της ΕΕΚ έδειξε τα τελευταία χρόνια ότι αξίζει μια καλύτερη αντιμετώπιση.

Συγκρίσεις και Υπέρβαση Στερεοτύπων Σχετικά με τα Χαρακτηριστικά Αναγνώρισης της Χαρισματικότητας για τις Μαθήτριες και τους Μαθητές της ΕΕΚ

Αναστοχαζόμενοι την επιστημονική αρθρογραφία στο σύνολο της για την χαρισματικότητα διαπιστώνουμε ασυνέχειες και μεθοδολογικά άλματα για την προσέγγιση της έννοιας (Δαλάρη, 2019). Γενικότερα, οι μέχρι σήμερα καταγεγραμμένες προσεγγίσεις στην αρθρογραφία για την χαρισματικότητα δεν έχουν προσδιορίσει ακριβώς τα τελικά κριτήρια διάγνωσής της. Αρχικά, οι έρευνες του Alfred Binet συνέδεσαν τη χαρισματικότητα με το δείκτη νοημοσύνης (Siegler, 1992). Η θεωρία του και η προτεινόμενη από αυτόν κλίμακα μέτρησης της χαρισματικότητας δεν εξηγούσε τον μηχανισμό της νοημοσύνης καθώς οι εκτιμήσεις των πληροφοριών οι οποίες προκύπταν μετά από τις μετρήσεις, δεν λάμβαναν υπόψη βασικές πτυχές της χαρισματικότητας (Varon, 1936). Παρ' όλα αυτά, η έρευνα του Binet, θεωρείται η πρώτη απόπειρα δημιουργίας μιας ενοποιημένης θεωρίας για τη γνώση και τη καταμέτρηση της χαρισματικότητας. Ο Binet θεωρείται σήμερα πρωτοπόρος στο σχετικό πεδίο (Jolly, 2005). Το επόμενο βήμα στην μέτρηση της χαρισματικότητας αποτυπώθηκε στη μελέτη του Καθηγητή Ogilvie. Η μέτρηση αυτή πραγματοποιήθηκε σε σχολεία της Αγγλίας και αφορούσε την εύρεση στοιχείων την

για πνευματική υπεροχή μαθητών (Hitchfield, 1976). Σε αυτή του την έρευνα, ο Καθηγητής Ogilvie την δεκαετία του 1960, αναγνώρισε παιδιά ως «προικισμένα» σχετίζοντας τη χαρισματικότητα μέσω πληροφοριών, δημιουργικών ικανοτήτων, εξωσχολικών δραστηριοτήτων και άλλων επιτευγμάτων (George, 2013). Νεώτερες έρευνες σχετικές με την χαρισματικότητα αφορούν διακρίσεις σε δημιουργικούς και ακαδημαϊκούς τομείς, αλλά και θεατρικές και οπτικές τέχνες (Taylor, Sternberg and Richards, 1995). Αν ακολουθήσουμε τις αναλύσεις του Gagne (1985) θα διαπιστώσουμε ότι σε αυτές ότι, για πρώτη φορά διακρίνονται οι όροι χαρισματικότητα και ταλέντο. Ο Gagne εξέτασε τις διαφορές αλλά και τους κοινούς τόπους αυτών των δύο όρων και οδήγησε την ανάλυση του σε μία σαφή διαφοροποίηση μεταξύ τους. Η χαρισματικότητα σχετίστηκε με την ερμηνεία εξαιρετικών επιδόσεων και διαφοροποιήθηκε από το ταλέντο σε διάφορους τομείς. Οι τελευταίοι επιστημονικοί διαχωρισμοί οι οποίοι εμφανίζονται στην μέχρι σήμερα βιβλιογραφία αφορούν τις αναλύσεις του Renzulli (1999) για τη ψυχομετρική αποτύπωση της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Η προστιθέμενη αξία των αναλύσεων του Renzulli έγκειται στο γεγονός ότι η χαρισματικότητα, αν υπάρχει μπορεί να αναπτυχθεί και να καλλιεργηθεί.

Η παρουσίαση των παραπάνω θεωριών αλλά και των στερεότυπων και εμποδίων σχετικά με τη διαμόρφωση μιας θετικής εικόνας για την ΕΕΚ καταγράφηκε ώστε, να οδηγηθούμε σε προτάσεις και προοπτικές υπέρβασης, ειδικά για τους χαρισματικούς μαθητές και μαθήτριες του τεχνικού σχολείου. Θεωρούμε ότι η ΕΕΚ, παρ' όλες τις προσπάθειες για αναβάθμιση και την ώθηση την οποία έχει τα τελευταία χρόνια, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο το περιεχόμενο, τα μοντέλα μάθησης τα οποία εφαρμόζονται και οι κατευθύνσεις της εξακολουθούν να παραμένουν κατά βάση σχετικά άγνωστες (Gedrimiene et al, 2019). Τα ευρήματα των σχετικών ερευνών τα οποία αναδεικνύουν τα θετικά πρότυπα της ΕΕΚ είναι λίγα και παραμένουν σχετικά άγνωστα, ειδικότερα αυτά τα οποία αφορούν τη γνωστική λειτουργία, την ικανότητα του απόφοιτου-επαγγελματία να παράγει απαντήσεις συγκεκριμένης απόδοσης υπό εργασιακό περιβάλλον υψηλής ή μέτριας έντασης και την εγκαθίδρυση ισορροπίας σε σχέση με το πνευματικό και ψυχικό του σύστημα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, αντιλαμβανόμαστε ότι η έννοια της χαρισματικότητας προσδιορίζεται από επιδόσεις σε κάποιους τομείς και είναι δυνατόν να υποστηριχθεί από ένα μαθησιακό περιβάλλον. Για την ΕΕΚ διαπιστώσαμε ότι η υποστήριξη και η άνοδος των παρεχόμενων μορφωτικών ευκαιριών μέσω του εφαρμοζόμενου Στρατηγικού Πλαισίου για την Αναβάθμιση της ΕΕΚ των της περιόδου 2016 -2019, είχε σαν αποτέλεσμα άριστες σχολικές επιδόσεις μέρους μαθητών της ΕΕΚ όπως διαπιστώνουμε από τα στατιστικά στοιχεία υποψηφίων των Πανελλαδικών εξετάσεων (Πίνακας 1).

Πίνακας 1: Στατιστικά Στοιχεία Υποψηφίων Επιτυχόντων - Πανελλαδικές 2019

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΣΧΟΛΕΙΟΥ	ΥΠΟΨΗΦΙΟΙ (προς επιλογή)	ΕΠΙΤΥΧΟΝΤΕΣ (Πανεπιστήμια)	ΕΠΙΤΥΧΟΝΤΕΣ (ΑΕΠΑΙΤΕ, ΑΣΤΕ)	ΕΠΙΤΥΧΟΝΤΕΣ (Στρατ. Αερομ. Πύραυλ. Λιμενικό, ΑΕΙ)	ΕΠΙΤΥΧΟΝΤΕΣ (Εύλοιο)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙΤΥΧΙΑΣ
ΕΠΙΛΟΓΗ ΓΕΛ	ΗΜΕΡΗΣΙΟ	77.052	63.890	535	1.894	66.319	86,07%
ΕΠΙΛΟΓΗ ΓΕΛ	ΕΣΠΕΡΙΝΟ	676	616	5	3	624	92,31%
ΕΠΙΛΟΓΗ 10% ΓΕΛ 2018	ΗΜΕΡΗΣΙΟ	10.025	4.239	36	133	4.408	43,97%
ΕΠΙΛΟΓΗ 10% ΓΕΛ 2017	ΗΜΕΡΗΣΙΟ	4.010	2.716	24	70	2.810	70,07%
ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΠΑΛ	ΗΜΕΡΗΣΙΟ	10.560	5.263	121	297	5.681	53,80%
ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΠΑΛ	ΕΣΠΕΡΙΝΟ	290	279	1	2	282	97,24%
ΕΠΙΛΟΓΗ 10% ΕΠΑΛ	ΗΜΕΡΗΣΙΟ	1.350	533	8	31	572	42,37%

Η συγκριτική μελέτη των στοιχείων του Πίνακα 1 θέτει τους όρους για την άρση ενός ακόμη αρνητικού στερεότυπου το οποίο σχετίζεται με τους απόφοιτους της ΕΕΚ και το οποίο υποστηρίζει ότι, οι απόφοιτοι των ΕΠΑΛ «δεν είναι ικανοί» για τη συνέχιση της εκπαιδευτικής τους διαδρομής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Κοτσιφάκης, 2019). Για άλλους ερευνητές της ΕΕΚ, τα αποτελέσματα αυτά ερμηνεύονται ως προπομπός για την μελλοντική μετακίνηση μαθητριών/των προς την ΕΕΚ (Ανδριανουπολίτης, 2019), μία τάση όμως η οποία εξακολουθεί να έρχεται σε αντίθεση με όσα αρνητικά κοινωνικά και ιδεολογικά στερεότυπα εμποδίζουν την ανάδειξη χαρισματικότητας στις παιδαγωγικές δομές της ΕΕΚ. Παρ' όλα αυτά, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι ακόμη και αν ένας αριθμός μαθητών της ΕΕΚ μπορεί και εισάγεται σε ΑΕΙ, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η ΕΕΚ διαθέτει υψηλό αριθμό χαρισματικών μαθητών. Οι περισσότεροι εισάγονται με βαθμολογίες κάτω από τη βάση ή λίγο πιο πάνω. Αυτό όμως το οποίο οφείλουμε να αναγνωρίσουμε είναι ότι, η επιτυχία μεγαλύτερου αριθμού μαθητών ΕΕΚ τα τελευταία χρόνια προς τα ΑΕΙ, ευνοείται κατά βάση από την αλλαγή προς το ευνοϊκότερο, του θεσμικού πλαισίου ως προς τον αριθμό κυρίως των διαθέσιμων θέσεων στα ΑΕΙ.

Από την άλλη μεριά, οι τάξεις μαθητείας αφορούν απόφοιτους πτυχιούχους των ΕΠΑΛ οι οποίοι δεν πήραν μέρος στις Πανελλαδικές εξετάσεις και επέλεξαν να επενδύσουν άμεσα σε όσα σχετίζονται με τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας (Κοτσιφάκος, 2018). Σχετικά με τους μαθητευόμενους, όπως διαπιστώνουμε μέσα από κλείδες βιοματικών παρατηρήσεων στις τάξεις μαθητείας - 4^ο Μεταλυκειακό έτος, καταγράφουμε μεγάλη αλλαγή νοοτροπίας σχετικά με τους όρους μάθησης και διακρίσεις οι οποίες αφορούν αποδόσεις νεοεισερχόμενων επαγγελματιών.

Αυτό το οποίο είναι επίσης σημαντικό και θα πρέπει να σταθούμε είναι ότι, η χαρισματικότητα των μαθητών της ΕΕΚ δεν θα πρέπει να συγκρίνεται με τη χαρισματικότητα των μαθητών της Γενικής Εκπαίδευσης. Οι πρώτοι έχουν μαθησιακά χαρακτηριστικά (μαθησιακό προφίλ, μαθησιακή ετοιμότητα, κοινωνικά γνωρίσματα, διαφορετικού τύπου μορφών νοημοσύνης κατά Gardner, κλπ.) τα οποία διαφέρουν ουσιαστικά από αυτά των δεύτερων. Αν ακολουθήσει κανείς αυτή την ανάλυση διαπιστώνει ότι πολλά στερεότυπα καταρρίπτονται γιατί το «διαφορετικός» δεν σημαίνει ότι είναι και κατώτερος. Σκοπός του άρθρου είναι να αναδείξει και αυτή την κατεύθυνση.

Στρατηγικές Ανάπτυξης της Χαρισματικότητας Μαθητριών/των της ΕΕΚ

Από την πλευρά των καταγεγραμμένων στοιχείων χαρισματικότητας έχουμε ενδείξεις σε ποιοτικές και ποσοτικές έρευνες οι οποίες έχουν δημοσιευτεί τα τελευταία χρόνια

για διάφορα θέματα. Κατ' αρχήν, ο μαθητικός πληθυσμός της ΕΕΚ είναι ευνοϊκά προσανατολισμένος στους όρους συγκρότησης αποτελεσματικής ομαδοσυνεργατικότητας (Κοτσιφάκος & Κυπριανίδου, 2012). Η συνύπαρξη και η ομαδικότητα προάγεται ιδιαίτερα στα εργαστηριακά περιβάλλοντα της ΕΕΚ. Τα επόμενα ποσοτικά αλλά και ποιοτικά χαρακτηριστικά στοιχείων χαρισματοκότητας καταγράφηκαν κατά την αξιοποίηση και το χειρισμό σύγχρονων περιβαλλόντων μάθησης και επεξεργασίας εργαστηριακών δεδομένων (Κοτσιφάκος, Σάρλης & Δουληγέρης, 2019). Επίσης διαπιστώθηκε ψηλός δείκτης αφομοίωσης σε σύγχρονα περιβάλλοντα διαχείρισης γνώσης. Τέλος, στοιχεία θετικής ώσμωσης και κατ' επέκταση ανάδειξης στοιχείων διευρυμένης αντίληψης στους μαθητές της ΕΕΚ, διαπιστώθηκαν κατά την αποδοχή εντελώς καινοτόμων περιβαλλόντων μάθησης όπως, οι απομακρυσμένες εργαστηριακές πλατφόρμες (Remote Platforms) (Μαλτέζος, Κοτσιφάκος & Δουληγέρης, 2013) ή διαδικτυακά παιχνίδια ειδικά σχεδιασμένα για μάθηση (Game Based Learning, GBL) (Kotsifakos et al., 2018).

Για τον απόφοιτο της ΕΕΚ, η σημασία νέων όρων μάθησης όπως αυτή λειτουργεί σήμερα για τις επιχειρήσεις της επόμενης γενιάς στην εποχή του διαδικτύου των αντικειμένων, (Internet of Things, IoT), της Βιομηχανίας 4.0 (Industry 4.0) της βιομηχανικής αξιοποίησης της εκτύπωσης σε τρεις διαστάσεις (Industrial 3-D printing) και γενικότερα την ανάπτυξη των τεχνικών δυνατοτήτων στην παραγωγή, αυξάνεται. Οι νέες σημασιολογικά εμπλουτισμένες έννοιες και η προσαρμοσμένη λειτουργικότητα στους χώρους παραγωγής πρέπει να ικανοποιούν τις διαρκώς εξελισσόμενες ανάγκες. Αν σε αυτό συμπεριλάβουμε και το δεδομένο ότι ο εξοπλισμός των σύγχρονων εργαστηριακών υποδομών, λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης των υλικών είναι σχετικά φθηνότερος από τη συντήρηση ενός πεπαλαιωμένου, επιβάλλεται η ανάγκη ενός νέου προτύπου γνώσης και νέων λειτουργιών μάθησης. Για την ολοκληρωμένη στόχευση σε αποτελεσματικά μαθησιακά μοντέλα εντός της ΕΕΚ απαιτείται μια νέα προσέγγιση η οποία θα καλύπτει τις πολλαπλές όψεις των εργασιακών απαιτήσεων των αποφοίτων της ΕΕΚ. Επιπλέον, η στόχευση αυτή θα πρέπει να διασφαλίζει και τις απαιτήσεις από διαφορετικές παροχές υπηρεσιών και τεχνικής υποστήριξης των Ειδικοτήτων επιλογής των αποφοίτων.

Στο διαρκώς εξελισσόμενο επιχειρηματικό περιβάλλον στο οποίο αποβλέπει ένας απόφοιτος ΕΕΚ, απαιτούνται ευέλικτες και ανοιχτές προσεγγίσεις για την κάλυψη διαφόρων αλλά και διαφορετικών αναγκών από επιχειρηματική άποψη. Κατά την εκπόνηση και το σχεδιασμό των επιχειρηματικών αναγκών αλλά και των απαιτήσεων που προκύπτουν στην παραγωγή ένας απόφοιτος ΕΕΚ, θα πρέπει να κατέχει μία πλειάδα δεξιοτήτων και ένα ρεπερτόριο προτάσεων εντελώς διαφορετικό από όσα έχουμε μέχρι σήμερα υπόψη μας. Ένας απόφοιτος ΕΕΚ θα πρέπει να μπορεί να οργανώνει τα βασικά δομικά στοιχεία σε περιοχές της Ειδικότητάς του και να διαχειρίζεται διαδικασίες μοντελοποίησης και μηχανισμούς (αλγόριθμους) για εξεύρεση λύσεων σε πραγματικά προβλήματα στον εργασιακό του χώρο. Ο απόφοιτος ΕΕΚ θα πρέπει να μπορεί να διαχειριστεί όχι μόνο τη μετατροπή στο στάδιο μιας ψηφιακής επιχείρησης αλλά, και να παρακολουθεί τη προσαρμογή και την επέκταση των υφιστάμενων παρεχόμενων υπηρεσιών. Η προσέγγιση της έννοιας της «παραγωγικότητας» για όλων των τύπων τους απόφοιτους της ΕΕΚ αποκτά έτσι μία διαφορετική προσέγγιση ειδικά για τους χαρισματικούς μαθητές. Ο τεχνολογικός χώρος για τη σύλληψη και τη γεφύρωση της γνώσης μέσω των σημασιολογίας και της εξέλιξης της τεχνολογίας και των υλικών βασίζεται σε διαφορετικά μοντέλα γνώσης. Ο κύριος κύκλος ζωής της εφαρμοσμένης γνώσης η οποία παρέχεται στις

μαθήτριες και τους μαθητές της ΕΕΚ θα πρέπει να έχει ως στόχο την εφαρμογή της αρχής της ευελιξίας σε διάφορες περιοχές όπως εξελικτική ανάπτυξη, ευέλικτη αντίδραση στην αλλαγή και στην πρακτική της μεθόδου μοντελοποίησης (Karagiannis, Mayr & Myloroulos, 2016). Η βασική παραδοχή είναι ότι τα γνωσιακά μοντέλα για την ΕΕΚ και την επικαιροποίηση των όρων μάθησης, ώστε να αναδειχθεί η χαρισματικότητα αφορά μια διαφορετικού τύπου μεθοδολογική προσέγγιση. Η χαρισματικότητα των μαθητριών και των μαθητών της ΕΕΚ περνά κυρίως μέσα από αυτήν την προσέγγιση και εμπεριέχει στοιχεία ωρίμανσης και αποδόσεων. Η ανάδειξη της χαρισματικότητας για τους μαθητές της ΕΕΚ λαμβάνει χώρα σε αυτά τα πλαίσια.

Συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο αναφερθήκαμε σε στοιχεία αναγνώρισης της χαρισματικότητας των μαθητριών και των μαθητών της ΕΕΚ καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά χειρισμού για την ανάδειξη της. Εντάξαμε τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά στις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της βιβλιογραφίας για τη χαρισματικότητα. Η προστιθέμενη αξία του άρθρου βρίσκεται στο ότι ίσως για πρώτη φορά στην Ελληνική αρθρογραφία ανιχνεύονται στοιχεία χαρισματικότητας σε περιβάλλοντα ΕΕΚ. Στην εργασία μας αναδείξαμε τις έννοιες τις οποίες καθορίζουν και τελικά διαμορφώνουν ένα πετυχημένο γνωσιακό προφίλ για τους απόφοιτους της ΕΕΚ και θέτουν τους όρους για την αναγνώριση της χαρισματικότητας σε αυτούς. Καθώς οι έννοιες αυτές δεν μπορούν να διαφοροποιηθούν από χαρακτηριστικά βιοψυχικών και κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων (ο απόφοιτος της ΕΕΚ είναι, εφόσον το επιλέξει, ένας νεοεισερχόμενος επαγγελματίας στην αγορά εργασίας) η ερμηνεία των σχετικών συμπερασμάτων έχει σαν αντικείμενο πληθώρα προσεγγίσεων και προσδιορισμών. Η ανάλυση και η παρουσίαση των στοιχείων του άρθρου αφορούσε ένα όχι τόσο γνωστό ή δημοφιλές αλλά, θεμελιακό κεφάλαιο εκπαίδευσης, αυτό των χαρισματικών παιδιών τα οποία σπουδάζουν στην ΕΕΚ, τόσο από πλευράς κοινωνικής ψυχολογίας ή κοινωνικής παιδαγωγικής, όσο και από πλευράς συλλογής πληροφοριών για μελλοντική επεξεργασία μεθόδων και τεχνικών που θα πρέπει να ακολουθηθούν για μία αξιόπιστη και αποτελεσματική «επιστημονική» παιδαγωγική, χωρίς αφορισμούς ή αποκλεισμούς.

Βιβλιογραφικές Παραπομπές

- Aprea, C., and Cattaneo, A. A. (2019). Designing Technology - Enhanced Learning Environments in Vocational Education and Training. *The Wiley handbook of vocational education and training*, 373-393.
- Gagné, F. (1985). Giftedness and talent: Reexamining a reexamination of the definitions. *Gifted child quarterly*, 29(3), 103-112.
- Gedrimiene, E., Silvola, A., Pursiainen, J., Rusanen, J., and Muukkonen, H. (2019). Learning Analytics in Education: Literature Review and Case Examples from Vocational Education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 1-15.
- George, D. (2013). *Gifted education: Identification and provision*. David Fulton Publishers.
- Hitchfield, E. (1976). Gifted children and their problems. *Education 3-13*, 4(1), 10-13.
- Jolly, J. L. (2005). Pioneering definitions and theoretical positions in the field of gifted education. *Gifted Child Today*, 28(3), 38-44.
- Karagiannis D., Mayr H., Mylopoulos J. (Editors), (2016) Domain – Specific Conceptual Modeling. Concepts, Methods and Tools. Springer International Publishing Switzerland DOI 10.1007/978-3-319-39417-6
- Kotsifakos, D., Petrakis, G., Stavrou, M., & Douligeris, C. (2018, September). An Online Game for the Digital Electronics Course for Vocational Education and Training (VET) Students. *In International Conference on Interactive Collaborative Learning (pp. 638-649)*. Springer, Cham.
- Iranzo, S., and Peri, G. (2009). Migration and trade: Theory with an application to the Eastern-Western European integration. *Journal of International Economics*, 79(1), 1-19.
- Lepak, D. P., & Snell, S. A. (1999). The human resource architecture: Toward a theory of human capital allocation and development. *Academy of management review*, 24(1), 31-48.
- Makrygiannis, P., Piromalis, D., Papoutsidakis, M., Tseles, D., and Papakitsos, E., (2019) Epistemologies for Technology and its Teaching: Untying the Knot of a Three-level Technological Problem. In 2019 South-Eastern European Design Automation, Computer Engineering, Computer Networks and Society Media Conference (SEEDA_CECNSM). Piraeus, University of Piraeus, 20 – 22 September, Greece, IEEE. <https://seeda2019.unipi.gr/the-conference/>
- O'Riain, S. (2004). *The politics of high-tech growth: Developmental network states in the global economy* (No. 23). Cambridge University Press.
- Reichelt, M., Collischon, M., and Eberl, A. (2019). School tracking and its role in social reproduction: reinforcing educational inheritance and the direct effects of social origin. *The British journal of sociology*.
- Renzulli, J. S. (1999). What is this thing called giftedness, and how do we develop it? A twenty-five-year perspective. *Journal for the Education of the Gifted*, 23(1), 3-54.
- Schömer, F. (2014). Non-traditional students and barriers to participation in German universities. *Student voices on inequalities in European Higher Education. Challenges for theory, policy, and practice in a time of change*, 86-97.
- Schultz, T. W. (1993). The economic importance of human capital in modernization. *Education economics*, 1(1), 13-19.
- Siegler, R. S. (1992). The other Alfred Binet. *Developmental psychology*, 28(2), 179.

Taylor R. L., Sternberg L., Richards S. B. (1995). *Exceptional children: Integrating research and teaching* (2nd ed.). Singular, San Diego, CA

Varon, E. J. (1936). Alfred Binet's concept of intelligence. *Psychological Review*, 43(1), 32.

Ανδριανουπολίτης Κ., (2019). *Πανελλαδικές: Συγκριτικά αποτελέσματα εισαγωγής μαθητών ΓΕΛ-ΕΠΑΛ 2019*. Ανάκτηση 30 Αυγούστου 2019 από την Ηλ. Διεύθ. https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/296985_panelladikes-sygkritika-apotelesmata-eisagogis-mathiton-gel-epal-2019

Δαλάρη Α., (2019). Στάσεις και απόψεις εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τους χαρισματικούς μαθητές/ ταλέντα. *Περιοδικό Physics News 2019, Τρίμηνη έκδοση της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών (Ε.Ε.Φ.), Οι εκπαιδευτικοί στο προσκήνιο. Οι ερευνητικές εργασίες στο χώρο της εκπαίδευσης*. Τεύχος 16 – Ιούνιος 2019, (σελ. 44 – 46). ISSN: 2241-1127

Ιακωβίδης Γ., (1998). *Η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα*. Εκδ. Gutenberg, Παιδαγωγική Σειρά, Αθήνα: 1998. ISBN 960-01-0749-1

Κοτσιφάκης Θ., (2019). Θετικές εξελίξεις για την πρόσβαση των αποφοίτων ΕΠΑΛ στα ΑΕΙ. Ανάκτηση 30 Αυγούστου 2019 από την Ηλεκτρονική Διεύθυνση <https://www.esos.gr/comment/123106>

Κοτσιφάκος, Δ., Κυπριανίδου, Μ., (2012). Κατανομή ομάδων με βάση το εργαλείο Pegasus. *4th Conference on Informatics in Education - Η Πληροφορική στην εκπαίδευση* (Πειραιάς, 4th CIE 2012). <http://195.130.124.90/cie/>

Κοτσιφάκος Δ., (2018). Επισκόπηση των γενικών όρων που συγκροτούν την ταυτότητα της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΚ) στην Ελλάδα σήμερα. *Περιοδικό Physics News 2018, Τρίμηνη έκδοση της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών (Ε.Ε.Φ.), Οι εκπαιδευτικοί στο προσκήνιο. Οι ερευνητικές εργασίες στο χώρο της εκπαίδευσης*. Ειδικό Τεύχος 23Δ – Ιούνιος 2018, (σελ. 13 – 15). ISSN: 2241-1127

Κοτσιφάκος Δ. (2018). Ο θεσμός της Μαθητείας ως διαδικασία ένταξης των νέων στο εργατικό δυναμικό της χώρας: ένα νέο πεδίο της Συμβουλευτικής και της Κοινωνικής Παιδαγωγικής για την Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση. *Διημερίδα του Προγράμματος Ειδίκευσης στη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό (Π.Ε.ΣΥ.Π.) της Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.) με θέμα «Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός στην Εκπαίδευση του 21ου Αιώνα»*. Παρασκευή 19 και Σάββατο 20 Οκτωβρίου 2018. ISBN: 978-960-6749-51-3 <https://tinyurl.com/y8puq3w5>

Κοτσιφάκος Δ., (2019). Η μελέτη της εικόνας του εαυτού των καθηγητών ειδικότητας ως μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας στην Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση. *1^ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο με θέμα: «Συμβουλευτική, και Επαγγελματικός Προσανατολισμός Εκπαιδευτικές Πολιτιστικές Δραστηριότητες»*. Οργάνωση Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δυτικής Αττικής, σε συνεργασία με την ΕΛΕΣΥΠ (Ελληνική Εταιρεία Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού).

Κοτσιφάκος Δ., Σάρλης, Ι., & Δουληγέρης Χ., (2019) Αξιολόγηση Συστήματος Διαχείρισης Γνώσης Ειδικά Σχεδιασμένου για την Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση. *10ο Πανελλήνιο Συνέδριο των Εκπαιδευτικών για την αξιοποίηση των ΤΠΕ στην εκπαίδευση: Από τη Σύρο στη Ρόδο. 12, 13, 14 Απριλίου 2019. Ρόδος – Πανεπιστήμιο Αιγαίου*. www.e-diktyo.eu

Κουταλίδη Σ., Μαυρικάκης Ε., Συρίγος Ε., (2017). Θεσμικό πλαίσιο, Διαδικασίες υλοποίησης «4^ο Μεταλυκειακού έτους – Τάξης μαθητείας», *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.)*, Ανάκτηση Ιανουάριος 2019 από <https://tinyurl.com/y4v2zpdk>

Μαλτέζος, Ι., Κοτσιφάκος, Δ. & Δουληγέρης, Χ., (2013). Απομακρυσμένη διαδικτυακή πλατφόρμα στην διδασκαλία των Επαγγελματικών Λυκείων: διδακτικά αποτελέσματα και συμπεράσματα. *5th Conference on Informatics in Education - Η Πληροφορική στην εκπαίδευση* (Πειραιάς, 5th CIE 2013). <http://195.130.124.90/cie/>

Τσουκαλάς, Κ. (1999). *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος: Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα*. 7η έκδ. – Αθήνα. Εκδ.: Θεμέλιο Σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη.

Φαράκλας, Γ., (2018). *Η λογική του Κεφαλαίου: Μια κριτική εισαγωγή στην σκέψη του Μαρξ και του Βέμπερ*. Αθήνα: Εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, ISBN 978-960-05-1706-4

Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης: Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Αναβάθμιση της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης και της Μαθητείας, (2016). Ανάκτηση 5 Αυγούστου 2019 από την Ηλεκτρονική Διεύθυνση <https://tinyurl.com/hu3exrs>

Future of VET, (2019). Ανάκτηση 30 Αυγούστου 2019 από την Ηλεκτρονική Διεύθυνση <https://www.cedefop.europa.eu/en/tags/future-vet>

National news on VET, (2019). Ανάκτηση 30 Αυγούστου 2019 από την Ηλ. Διεύθ. <https://www.cedefop.europa.eu/en/events-and-projects/networks/refernet/news>